

બાળસાહિત્ય: એકવીસમી સદીમાં પ્રસ્તુતતા

પાંડવીરસિંહ નટવરસિંહ પઢિયાર (Ph.D. Scholar)

ડૉ. સુનિલકુમાર એ. ચૌધરી (M.A., NET, GSET, Ph.D.) (Guide)

૧. પ્રસ્તાવના

બાળસાહિત્ય એ સાહિત્યનો એક એવો વિશિષ્ટ પ્રવાહ છે જે બાળકોના સર્વાંગી વિકાસને પોષવા, તેમની કલ્પનાશક્તિને વેગ આપવા, તેમને નૈતિક મૂલ્યો શીખવવા અને ભાષાકીય કૌશલ્યો વિકસાવવા માટે રચાયેલું છે. સમય બદલાય તેમ બાળસાહિત્યનું સ્વરૂપ, વિષયવસ્તુ અને પ્રસ્તુતિ પણ બદલાય છે. એકવીસમી સદી, ટેકનોલોજી, વૈશ્વિકરણ અને ઝડપી સામાજિક પરિવર્તનોની સદી છે. આ યુગમાં બાળકોના વાંચન રસ, શીખવાની પદ્ધતિઓ અને વિશ્વ દ્રષ્ટિમાં નોંધપાત્ર ફેરફારો આવ્યા છે. આવા સમયે, બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતા અને તેની ભૂમિકા વિશે પુનર્વિચાર કરવો અત્યંત આવશ્યક બની જાય છે. શું પરંપરાગત બાળસાહિત્ય હજી પણ આજના બાળકો માટે એટલું જ સુસંગત છે? શું તેને આધુનિક યુગની જરૂરિયાતો અનુસાર રૂપાંતરિત કરવાની જરૂર છે? આ પ્રકરણમાં આપણે એકવીસમી સદીના સંદર્ભમાં બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતા, તેના બદલાતા આયામો, પડકારો અને ભવિષ્યની દિશા પર વિગતવાર ચર્ચા કરીશું.

૨. એકવીસમી સદીના બાળકોની બદલાતી જરૂરિયાતો અને અપેક્ષાઓ

એકવીસમી સદીના બાળકો "ડિજિટલ નેટિવ્સ" છે. તેઓ જન્મથી જ ટેકનોલોજી, ઇન્ટરનેટ અને વિવિધ ડિજિટલ માધ્યમોથી ઘેરાયેલા છે. તેમની શીખવાની પદ્ધતિઓ, માહિતી મેળવવાની રીતો અને મનોરંજનના સ્ત્રોતોમાં ધરખમ પરિવર્તન આવ્યું છે.

સ્માર્ટફોન, ટેબ્લેટ, કમ્પ્યુટર અને ઇન્ટરનેટ એ તેમના જીવનનો અભિન્ન અંગ બની ગયા છે. તેઓ વિઝ્યુઅલ કન્ટેન્ટ (વીડિયો, એનિમેશન) અને ઇન્ટરેક્ટિવ એપ્લિકેશન્સમાં વધુ રસ ધરાવે છે. (Prensky, 2001) ગૂગલ, યુટ્યુબ અને અન્ય પ્લેટફોર્મ્સ પર માહિતીનો ભંડાર ઉપલબ્ધ છે. તેમને જ્ઞાન

માટે પુસ્તકો પર સંપૂર્ણ નિર્ભર રહેવાની જરૂર નથી. આનાથી તેમની જિજ્ઞાસા અને શીખવાની ગતિમાં વધારો થયો છે. સોશિયલ મીડિયા અને ઇન્ટરનેટ દ્વારા તેઓ દુનિયાભરની સંસ્કૃતિઓ, ઘટનાઓ અને વિચારોથી પરિચિત છે. તેમની દ્રષ્ટિ વધુ વૈશ્વિક અને બહુભાષીય બની છે. આધુનિક બાળકો પોતાની પસંદગીઓ અને રુચિઓ પ્રત્યે વધુ સભાન છે. તેઓ શું વાંચવું, શું જોવું અને શું શીખવું તે અંગે પોતાની રીતે નિર્ણય લેવા માંગે છે. આ સદીમાં સામાજિક, આર્થિક અને તકનીકી પરિવર્તનો ખૂબ ઝડપથી આવી રહ્યા છે. બાળકો આ પરિવર્તનો સાથે અનુકૂળન સાધવા માટે સક્ષમ હોવા જોઈએ, અને બાળસાહિત્ય તેમને આ માટે તૈયાર કરી શકે છે.

આ બદલાતી જરૂરિયાતો બાળસાહિત્યકારો સમક્ષ નવા પડકારો અને તકો રજૂ કરે છે.

૩. એકવીસમી સદીમાં બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતાના મૂળભૂત આધારો

આધુનિક યુગના પડકારો છતાં, બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતા અકબંધ છે અને કેટલાક નવા આયામો સાથે તે વધુ મહત્વપૂર્ણ બની છે:

- **ભાવનાત્મક અને નૈતિક વિકાસ:** ટેકનોલોજીનો અતિરેક બાળકોને માનવીય સંબંધો અને ભાવનાઓથી દૂર કરી શકે છે. બાળસાહિત્ય તેમને સહાનુભૂતિ, કરુણા, પ્રેમ, સહકાર જેવા નૈતિક મૂલ્યો શીખવવામાં મદદ કરે છે, જે સામાજિક પ્રાણી તરીકે તેમના વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે. વાર્તાઓ દ્વારા તેઓ પાત્રોના અનુભવોમાંથી શીખે છે અને સાચા-ખોટાનો ભેદ પારખી શકે છે. (Elias et al., 2006)
- **કલ્પનાશક્તિ અને સર્જનાત્મકતાનું પોષણ:** ડિજિટલ કન્ટેન્ટ મોટે ભાગે તૈયાર અને દ્રશ્યમાન હોય છે, જે કલ્પનાને અવકાશ ઓછો આપે છે. બાળસાહિત્ય, ખાસ કરીને પુસ્તકો, બાળકોને પોતાની કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરીને પાત્રો, સ્થળો અને ઘટનાઓની કલ્પના કરવા પ્રોત્સાહિત કરે છે, જે તેમની સર્જનાત્મકતા અને વિચારશક્તિને વેગ આપે છે. (Wolf, 2007)
- **ભાષાકીય કૌશલ્યોનો વિકાસ:** બાળપણથી જ પુસ્તકો વાંચવાથી બાળકોની શબ્દભંડોળ, વ્યાકરણ, વાક્યરચના અને અભિવ્યક્તિની શક્તિ વધે છે. આ કૌશલ્યો તેમના શૈક્ષણિક અને

વ્યાવસાયિક જીવનમાં પાયાનો ભાગ છે. વાંચન દ્વારા તેઓ વિવિધ શૈલીઓ અને લેખન પદ્ધતિઓથી પરિચિત થાય છે. (National Research Council, 1998)

- **સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન:** બાળસાહિત્ય બાળકોને તેમની સંસ્કૃતિ, પરંપરાઓ, લોકકથાઓ અને ઇતિહાસ સાથે જોડી રાખે છે. તે તેમને પોતાની ઓળખ પ્રત્યે સભાન બનાવે છે અને વિવિધ સંસ્કૃતિઓનો આદર કરવાનું શીખવે છે. આધુનિક સમયમાં જ્યારે વૈશ્વિકરણ સંસ્કૃતિઓના મિશ્રણ તરફ દોરી જાય છે, ત્યારે બાળસાહિત્ય સ્થાનિક સંસ્કૃતિને જીવંત રાખવામાં મદદ કરે છે.
- **સંકલન શક્તિ અને એકાગ્રતાનો વિકાસ:** ડિજિટલ માધ્યમો ઝડપી અને ટૂંકા કન્ટેન્ટ પર આધારિત હોય છે, જે બાળકોની એકાગ્રતા ઘટાડી શકે છે. પુસ્તકો વાંચવા માટે લાંબા સમય સુધી ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું પડે છે, જે તેમની સંકલન શક્તિ અને એકાગ્રતા વધારવામાં મદદ કરે છે, જે શૈક્ષણિક સફળતા માટે અનિવાર્ય છે.
- **માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને તણાવમુક્તિ:** વાર્તાઓ બાળકોને વાસ્તવિક દુનિયાના તણાવમાંથી મુક્તિ આપીને કાલ્પનિક દુનિયામાં વિહરવાનો અવકાશ પૂરો પાડે છે. તે તેમને જીવનના પડકારોનો સામનો કરવા માટે માનસિક રીતે મજબૂત બનાવે છે અને સકારાત્મક દ્રષ્ટિકોણ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે.

૪. એકવીસમી સદી માટે બાળસાહિત્યમાં આવશ્યક પરિવર્તનો

બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતા જાળવી રાખવા માટે, તેને એકવીસમી સદીના બાળકોની જરૂરિયાતો અનુસાર રૂપાંતરિત કરવું આવશ્યક છે. આ માટે નીચેના પરિવર્તનો મહત્વના છે:

પરંપરાગત પુસ્તકો ઉપરાંત, ઈ-બુક્સ, ઓડિઓબુક્સ, ઇન્ટરેક્ટિવ એપ્લિકેશન્સ અને એનિમેટેડ વાર્તાઓ જેવા ડિજિટલ ફોર્મેટ્સમાં બાળસાહિત્ય ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ. આનાથી બાળકોનો રસ જળવાઈ રહેશે અને તેઓ ટેકનોલોજીનો સકારાત્મક ઉપયોગ કરતા શીખશે. (Merchant, 2007)

બાળસાહિત્યમાં આજના બાળકોને સ્પર્શતા વિષયો, જેમ કે પર્યાવરણ સંરક્ષણ, સાયબર સુરક્ષા, વિવિધતા અને સમાવેશીતા, લિંગ સમાનતા, રોબોટિક્સ અને વિજ્ઞાનનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

આનાથી બાળકો વર્તમાન વિશ્વને વધુ સારી રીતે સમજી શકશે. વાર્તાઓમાં વિવિધ જાતિઓ, સંસ્કૃતિઓ, સામાજિક આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિ અને ક્ષમતાઓ ધરાવતા પાત્રો હોવા જોઈએ. આનાથી બાળકોમાં વૈશ્વિક સમજણ, સહાનુભૂતિ અને સમાવેશીતાની ભાવના વિકસશે. (Bishop, 1990) ડિજિટલ બાળસાહિત્યમાં ઇન્ટરેક્ટિવ તત્વો અને ગેમિફિકેશનનો સમાવેશ કરવાથી બાળકોનો રસ જળવાઈ રહેશે. કિવઝ, પઝલ્સ, અને નાની રમતો દ્વારા શીખવાની પ્રક્રિયાને વધુ મનોરંજક બનાવી શકાય છે. બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતા જાળવવા માટે માતા-પિતા અને શિક્ષકોની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વની છે. તેમણે બાળકોને યોગ્ય બાળસાહિત્ય પસંદ કરવામાં મદદ કરવી જોઈએ અને તેમની સાથે વાંચનના અનુભવો શેર કરવા જોઈએ. ડિજિટલ યુગમાં કન્ટેન્ટનો મહાપૂર છે, ત્યારે ગુણવત્તાયુક્ત બાળસાહિત્ય પ્રદાન કરવું અનિવાર્ય છે. ભાષા, કથાનક, ચિત્રો અને નૈતિક મૂલ્યોના સંદર્ભમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તા જાળવી રાખવી જરૂરી છે.

૫. પડકારો અને તકો

એકવીસમી સદીમાં બાળસાહિત્ય સમક્ષ કેટલાક પડકારો પણ છે:

- બાળકોનો સમય ટેલિવિઝન, વીડિયો ગેમ્સ અને સોશિયલ મીડિયા જેવા ડિજિટલ માધ્યમો દ્વારા મોટા પ્રમાણમાં વપરાઈ રહ્યો છે, જે પુસ્તકો વાંચવા માટેના સમયને ઘટાડે છે.
- ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ પર ઉપલબ્ધ કન્ટેન્ટની ગુણવત્તા અને પ્રમાણસરતા સુનિશ્ચિત કરવી એક મોટો પડકાર છે.
- વિઝ્યુઅલ કન્ટેન્ટના અતિરેકથી બાળકોની ભાષાકીય કૌશલ્યો અને વાંચન સમજણ પર નકારાત્મક અસર થઈ શકે છે. જોકે, આ પડકારોમાં તકો પણ છુપાયેલી છે:
- ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ દ્વારા બાળસાહિત્યને વિશાળ શ્રોતાઓ સુધી પહોંચાડી શકાય છે.
- ટેકનોલોજીના ઉપયોગથી બાળકોની રુચિ અને શીખવાની ગતિ અનુસાર વ્યક્તિગત બાળસાહિત્યનો વિકાસ શક્ય બનશે.

- વિશ્વભરના લેખકો અને પ્રકાશકો વચ્ચે સહયોગ કરીને વૈવિધ્યપૂર્ણ અને ગુણવત્તાયુક્ત બાળસાહિત્યનું નિર્માણ કરી શકાય છે.

ક. ઉપસંહાર

એકવીસમી સદીમાં બાળસાહિત્યની પ્રસ્તુતતા માત્ર જળવાઈ રહી નથી, પરંતુ કેટલાક આયામોમાં તે વધુ મહત્વપૂર્ણ બની છે. ટેકનોલોજીના પડકારો છતાં, બાળસાહિત્ય બાળકોના ભાવનાત્મક, નૈતિક, ભાષાકીય અને સર્જનાત્મક વિકાસ માટે એક અનિવાર્ય સાધન છે. જરૂરિયાત માત્ર એટલી છે કે બાળસાહિત્યકારો, પ્રકાશકો, માતા-પિતા અને શિક્ષકો આધુનિક યુગની જરૂરિયાતોને સમજીને પરંપરાગત મૂલ્યોને ટેકનોલોજી સાથે સુમેળ સાધે. ડિજિટલ માધ્યમોનો સકારાત્મક ઉપયોગ કરીને અને ગુણવત્તાયુક્ત, વૈવિધ્યપૂર્ણ તથા પ્રેરણાદાયક કન્ટેન્ટ પ્રદાન કરીને, બાળસાહિત્ય એકવીસમી સદીના બાળકોને સક્ષમ, સંવેદનશીલ અને જવાબદાર નાગરિકો બનાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી શકે છે. આનાથી જ ભવિષ્યની પેઢીઓ પુસ્તકો અને જ્ઞાન સાથે જોડાયેલી રહેશે, અને સાહિત્યનો પ્રકાશ તેમના જીવનમાં અંધકારને દૂર કરશે.

ગ. સંદર્ભ (References)

1. Bishop, R. S. (1990). Mirrors, windows, and sliding glass doors. Perspectives: Choosing and Using Books for the Classroom, 6(3), ix-xi.
2. Elias, M. J., Arnold, H., & Hussey, C. S. (2006). EQ + IQ = Best Leadership Practices for Caring and Successful Schools. Corwin Press.
3. Merchant, G. (2007). Digital writing in the early years. Literacy, 41(3), 116-124.
4. National Research Council. (1998). Preventing reading difficulties in young children. National Academies Press.
5. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6.
6. Wolf, M. (2007). Proust and the squid: The story and science of the reading brain. Harper Perennial.